

OLVASÓNAPLÓ

TÖRTÉNELMI PÉLDÁZAT

DEÁK FERENC: *Aszály*.

Forum, Újvidék, 1973.

Amikor Thomas Mann befejezte a József-tetralógia első részének toliba-mondását és a kéziratot félretette, a gépirónó lakonikusan csak annyit mondott: »Így volt.« Szerintem egy múltban lejátszódó mítikus vagy történelmi esemény művészi írásos feldolgozása esetén ez a legnagyobb elismerés. Az írónak sikerült úgy megírnia művét, hogy az az olvasó előtt tökéletes és élő alkotásként lélegzik, úgyhogy az olvasó nem tud megszabadulni a benyomástól: »Így volt.« Kevés művésznek adatott meg az, hogy ilyen elismerésben részesüljön.

Amikor Deák legújabb könyvét kezembe vettem, arra voltam kíváncsi, mennyire sikerült megközelítenie a valóságábrázolás oly művészi fokát, amely a lényeget tömören és élön tükrözi vissza.

Az *Aszály* című regény egy, a nép körében ma már mítoszként élő eseményt mutat be: a századforduló tájékán Ittabén lejátszódó megmozdulást, amely alakulásában és végleges kibontakozásában egyaránt magán viseli a tragikus és komikus bélyegét. A szerző célja — erről maga vall — az volt, hogy e népi mítoszt a marxista dialektika segítségével megmagyarázza, művészi alkotás keretein belül bemutassa, valójában mi is játszódott le Ittabén 1904-ben. A mítosz magyarázása mindig a mítosz lerombolásával jár. Így van ez Deák regényének esetében is. Előttünk bontakozik ki egy közösség, amelyre talán az a legjellemzőbb, hogy elzártsága a világgal szemben különös méreteket ölt. A telepések ősi életformájukat élik, melynek központjában a létért való munka áll. A közösség tagjai rideg világban élnek, ahol a cél a mindennapi kenyér biztosítása. A látszólagos tespedtség-ből is csak olyan ok mozdíthatja ki őket, amely a létfenntartással kapcsolatos: a biológiai létezés veszélyeztetése. Ezzel párhuzamosan él bennük a mítosz, hogy sokkal jobb életfeltételeket érdemelnének, melyek között az éhség veszélye nem fenyegetné őket, de ez az örökölt mítosz nem valósítható meg, mivel a fennálló társadalmi rendbe ütközne. A ittabéiek először bírósági úton igyekeznek földhöz jutni, majd amikor ez sorozatosan hiábavalónak mutatkozik, a mítosz légkörének engedve naiv földosztásba kezdenek. Cselekedetük azért naiv, mivel szinte vértelen megmozdulásuk nem számol a valósággal. Jellemző, hogy magukat nem nevezik szocialistának, s ezzel mintegy elhatárolják magukat a korabeli haladó társadalmi erőktől. Egyszerűen csak igazukat, az örökölt, szájhagyományokban élő mítoszuk megvalósítását akarják.

A regény példa arra, hogy a félféudalista Magyarországon a századforduló tájékán ilyen szervezetlen és spontán megmozdulás eleve sikerte-

lenségre volt ítélve. Ugyanakkor azt is sejtetni igyekszik, hogy a zárt közösség tagjai, akik a sikertelen kifőrés után valószínűleg keserű szájjal emlékeztek a történeteken, és ebből született az ironikus mítosz a meghát-rálásról, a későbbiek folyamán bekapcsolódtak a kizsákmányolás elleni tudatos és szervezett harcba.

Hetven év távlatából Deák ilyennek látja az eseményeket. Véleményem szerint rátapintott a lényegre, de hogy kimondhassuk a bűnös »Így volt«-ot, azt kell megvizsgáljunk, hogyan sikerült művészi szinten kifejeznie a történelmi valóságot, azaz meg kell vizsgálnunk azokat az ábrázolási eszközöket, amelyek segítségével meg akarja győzni az olvasót arról, hogy »így volt«.

A regény mozaikszerű képek sorozata, cselekményben gazdag. Tulajdonképpen hősök nincsenek is, a hangsúly a közösség ábrázolásán van, annak hangulati hullámzását mutatja be az író. A némileg kiemelt figurák rajza vázlatos, bár igyekszik lényegeset mondani róluk, részletes körülírás és pszichológiai motiválás nélkül közli a legfontosabbat róluk. E szemszögből nézve a mű hiányosnak mondható, mivel a szerzőnek a marxista dialektika segítségével nyert történelmi valóságképet nem sikerült teljes mértékben megfelelő hősökkel kitöltenie. Nem arról van szó, hogy hiányosnak az ábrázolt valóság egyes hőstípusai, hanem egyszerűen ezek megrajzolása csak a körvonalakra szorítkozik. Véleményem szerint ez azzal magyarázható, hogy Deák lélektani és tárgyi ismeretei nem teljesek. A mítosz magyarázásához, azaz a demitologizáló ábrázoláshoz feltétlenül szükségesek az alapos pszichológiai ismeretek, valamint a korabeli ténybeli adatok felkutatása. Az előbbire példa Thomas Mann, kinek mítoszokat feldolgozó művei szinte felülmúlhatatlan csúcspontokat jelentenek a pszichológiai ábrázolás terén, az utóbbira pedig mondjuk Erzenberger, ki szigorúan ténybeli adatokra támaszkodva igyekszik bemutatni múltbeli eseményeket (*Havanmai kihallgatás*). Érdekes, hogy mindkét megoldás demitologizáló.

Nem tudok megszabadulni a benyomástól, hogy Deák e művének megírásakor csak a szájhagyományokra és a marxista dialektika kutatási módszereire támaszkodott. Ennek eredménye a kezünkben levő mű. A múlt feltárásához és a valóság ábrázolásához azonban más eszközök is szükségesek: a hősök lelki világának mély ábrázolása, a tények megfelelő beépítése a műbe. Deák az ábrázolt közösség látszójából és álláspontjáról ábrázol, a marxista dialektika segítségével pedig magyaráz. A tartalmi mondanivaló jól párosul rendkívül tömör nyelvezetével. A súlyos tartalom, amelybe gyakran keveredik ironia (mítoszt rombolni csak ironikusan lehet), rövid mondatokban, enyhén archaizáló nyelven jut kifejezésre. A nyelvi tömörség többször erősen igénybe veszi az olvasó összpontosító képességét, mivel itt-ott olyannyira leszűródik, hogy fennállhat az értelmi zavar, esetleges félreértés. Véleményem szerint igen hasznos kutatás tárgya lehetne a mítosz, nyelv és ironia összefüggési módozatainak elemzése Deák e regényben.

A műfaji hovatartozás az *Aszály* esetében nem kis probléma. Attól függően, milyen szemszögből nézzük, nevezhetjük tájregénynek, társadalmi regénynek vagy akár történelmi regénynek is, mert megtalálhatók benne e meghatározások egyes elemei. Olyan mű, amely egy történelmi pillanatot igyekszik megragadni és a marxista dialektika segítségével a mítikus elemektől megfosztani. A vállalkozás igen nehéz. Nem is csoda, hogy Deáknak nem sikerült teljes egészében megoldania: a körvonalas jellemrajz, a ténybeli adatok hiánya, a gyakran túltöményített nyelv azok a hiányosságok, amelyek levonnak értékéből. Ennek ellenére hálásak lehetünk a szerzőnek, aki múltunk egy darabját ábrázolva igyekezett megmutatni, honnan jöttünk. Mert a múlt ismerete teszi lehetővé a jelen megértését és azon túl a jövő feltérképezését.

Az *Aszály* témája egy kis közösség naiv harca a kizsákmányolás ellen. Folytatása a szervezett és tudatos harc ábrázolása lehetne.

VARGA ISTVÁN